

Xalqımızın tarixini hifz edən məbəd

Bu gün hətta gənc müstəqil ölkəni belə, dövlət əhəmiyyəti arxiv sənədləri olmadan təsvir etmək çətindir. Tarixi salnamələri bilmək, gələcək nəsillərə ötürmək, siyasi, milli liderlərin irsini rəhbər tutmaqla müasir siyasəti formalaşdırmaq, həm də dövlətin özünün yaranması və onun mövcud olduğu dövrləri əks etdirən dəyərli materialları diqqətlə toplamaq və qorumaq lazımdır.

Azərbaycan öz müstəqilliyinə doğru uzun bir yol keçmişdir. Bütün dövrlərdə onun geosiyasi və strateji əhəmiyyəti, zəngin sərəvəri işğalçılar üçün "dadlı tikə" olmuşdur. Nəticədə hər yeni işğalçı arxivləri məhv etməyə, tarixi yenedən yazmağa cəhd etmiş, bəziləri isə onu qənimət qismində ələ keçirmişdir. Yeri gəlmişkən, bizim xalqımızın tarixi haqqında qiymətli sənədlər və nadir əlyazmalar Avropa, Asiya, Amerikanın müxtəlif ölkələrinin muzey və arxivlərində saxlanılır.

Bizim ölkəmizdə arxiv işinin əsası 6 dekabr 1920-ci ildə qoyulmuşdur ki, bu zaman "Maarif xalq komissarlığı yanında vahid Dövlət arxiv fondunun yaradılması və mərkəzi dövlət arxivinin təşkil edilməsi haqqında" dekret verilməmişdir. Həmin sənədi Azərbaycan İnqilab Komitəsinin sədri Nəriman Nərimanov imza-

Oktyabr inqilabı Mərkəzi dövlət arxivini (kino və foto şöbələri ilə) və Mərkəzi dövlət tarix arxivini yaradıdır.

1938-ci ildən Oktyabr inqilabı və sosialist quruluşu Mərkəzi dövlət arxivini adlanır. Həmin ildən 1960-cı ilə qədər arxivlər daxili işlər komissarlığına tabe edilir və qapalı təşkilatlara çevrilir. 1960-cı ildə Azərbaycanda, digər SSRİ respublikalarında da olduğu kimi, arxivlər Nazirlər Kabinetinin tabeliyinə keçirilir ki, bundan sonra arxiv işinə və arxiv sənədlərindən istifadə edilməsinə daha çox diqqət ayrılmağa başlayır.

Azərbaycan xalqı ancaq 1991-ci ildə öz arxivlərinin sahibinə çevrildi. Həm də ki, müstəqillik ölkəyə mənəvi mirasın sənədlərinə sahib çıxmağa imkan verdi.

Hazırda rəsmi adını 1994-cü ildə almış olan Azərbaycan Respublikasının Dövlət Arxivində saxlanılan sənədlər bizim tariximizin 1917-ci ildən bugünə qədər olan dövrünü əhatə edir. Materiallarda AXC yaranmasından başlayaraq bugünkü iqtisadi və mədəni inkişaf, xalqın maddi və mənəvi səviyyəsinin yüksəldilməsinə qədər keçdiyi bütün keşməkeşli yollar öz əksini tapıb. Mövcud infrastrukturun istifadəsi və onun qorunması ilə

Arxiv fondlarında - onların sayı isə iki minə yaxındır, daxili işlər, hərbi idrəetmə, dövlət nəzarətinin idarə edilməsi, əmək, torpaq və dövlət mülkiyyəti, ədliyyə, nəqliyyat, maliyyə, ticarət və sənaye nazirlikləri haqqında sənədlər mövcuddur. Bakı Qubernatoru İdarəsinin, Şuşa, Zəngəzur, Cavad və Cəbrayıl müvəqqəti general qubernatorluqlarının, Bakı və Gəncə quberniyalarının qəza rəisleri idarələrinin, Azərbaycan məhkəmə palatasının, Azərbaycan məhkəmə palatasının prokurorluq departamentinin, Bakı dairə məhkəməsinin prokuroru departamentinin, Bakı polis idarəsinin, Gəncə torpaq və dövlət əmlakı idarəsinin fondları vardır.

Həmçinin sayılı qurtarmaqla bitməz. Mənim fikrimcə, İstanbulda Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri M.Ə. Rəsulzadənin respublikanın xarici işlər naziri M.Hacinskiyə məlumatı, Azərbaycan Cümhuriyyətinin İstanbuldakı fəvqəladə və səlahiyyətli nümayəndəsi Ə.Topçubaşovun diplomatik söhbətləri haqqında qeydlər, Paris Sülh Konfransında Ə.Topçubaşovun Azərbaycanın müstəqilliyi, iqtisadiyyatı və etnik tərkibi haqqında memorandumlarının ABŞ prezidenti T.V.Vilsona təqdimatı, Gürcüstan və Azərbaycan respublikaları arasında hərbi müdafiə sazişi, Azərbaycan-Ermənistan konfransının iclas protokolları, Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Ermənistan Respublikası arasında sülh sazişi və s. materiallar olduqca əhəmiyyətlidir.

Tarixən Azərbaycanın qədim ərazilərinə köçürülmüş ermənilər xalqımıza qarşı təxribat, soyqırım törətmişlər. Arxivdə ermənilərin bizim xalqımıza qarşı törətdikləri vəhşilikləri təsdiq edən çoxsaylı sənədlər vardır. Nümunə kimi Bakı kommunasının 1917-ci ilin martından 1918-ci ilin iyuluna qədər hakimiyyəti dövründə silahlı erməni dəstələri və bolşeviklər tərəfindən Bakıda, Şamaxıda, Qubada və digər yerlərdə törətdikləri vəhşiliklər haqqında Fövqəladə istintaq komissiyası üzvlərinin məruzələrinə, şahidlərin dindirilmə protokollarına, məhv edilmiş müsəlman kəndlərinin siyahılarına, İrevan quberniyası Vədiqasrayonu səlahiyyətli nümayəndəsinin cümhuriyyət hakimiyyətinin başçısı F.Xoytskiyə erməni silahlı birləşmələrinin müsəlman əhalisini məhv etmələri barəsindəki müraciətini, Yeni Bəyazid qəzasının 26 müsəlman kəndinin sakinlərinə qarşı erməni və daşnak quldur dəstələri tərəfindən törədilən zorakılıqlar haqqında cümhuriyyət hakimiyyətinin müraciətini, Fövqəladə istintaq komissiyası üzvlərinin sil-

ahlı, mütəşəkkil erməni dəstələrinin Zəngəzur qəzası, Gəncə quberniyasında dinc kənd sakinlərinə hücumları haqqında məruzəsini, Qars vilayəti üzrə Milli şüranın səlahiyyətli nümayəndəsinin respublika hökumətinin xarici işlər nazirinə erməni hakimiyyəti tərəfindən müsəlman əhalinə qarşı törətdikləri vəhşilikləri əks etdirən memorandumu və s. bu kimi sənədləri nümunə olaraq göstərmək olar.

Azərbaycan SSR-in yaranması və inkişaf etməsi işiqləndirən nadir sənədlər Azərbaycan İnqilab Komitəsi və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin fondlarında cəmləndirilmişdir. Həmçinin burada İnqilab komitəsinin protokolları, dekretləri, qərarları və protokollara əlavələri saxlanılır. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyətinin iclaslarının protokolları və onlara əlavə edilən materiallar ali hökumət orqanının təsərrüfat və mədəniyyət quruculuğundakı fəaliyyətini hərtərəfli xarakterizə edir.

Azərbaycan SSR Ali Soveti fondunun sənədləri respublikada dövlət hakimiyyətinin ali orqanının qanunvericilik fəaliyyətini əks etdirir. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti fondunda Xalq deputatları sovetinin, iqtisadi artım, dövlət idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi, sosial-mədəni quruculuğa istiqamətləndirilmiş müxtəlif yönümlü fəaliyyəti əks etdirilmişdir.

Eyni zamanda fondada 1948-1953-cü illərdə Ermənistan ərazisindən 150 mindən çox azərbaycanlının öz ecdadlarının torpaqlarından kütləvi şəkildə deportasiya edilmələri haqqında çoxlu sənədlər və materiallar da vardır. Həmin sənədlər arasında SSRİ Nazirlər Şurasının 23 dekabr 1947-ci il tarixli "Ermənistan SSR-dən kolxozçularını və digər azərbaycanlı əhəlinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" qərarı və 10 mart 1948-ci il tarixli - qeyd edilən qərarla əlaqədar olaraq planlaşdırılan tədbirlər və digər sənədlər də mövcuddur.

Arxivdə ilk qəza inqilab komitələrindən tutmuş şəhər və rayon mərkəzləri, qəsəbə və kənd sovetləri, zəhmətkeş deputatlarla qədar bütün yerli dövlət hökumət orqanlarının fondları saxlanılır. Burada sənaye sahələri üzrə xalq komissarlıqlarının (nazirliklərin), baş idarələrin, o cümlədən respublika Dövlət Plan Komitəsinin Mərkəzi Statistika İdarəsinin, Xalq Təsərrüfatı Ali Şurasının, Xalq Maliyyə Komissarlığının, "Azərneft" birliyinin fondları ilə, eləcə də sənayedə və neft, energetika, maşınqayırma, kimya kimi aparıcı sahələrdə xalq

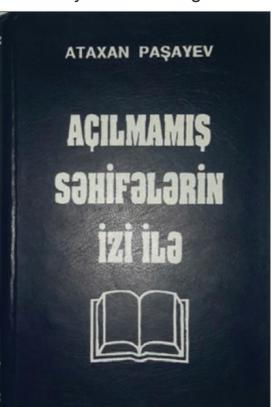
təsərrüfatının inkişafına aid əsas göstəricilərinə, planlarına aid olan məlumatlarla tanış olmaq olar.

Yeri gəlmişkən, neft haqqında isə arxivin 20-ci illərdən sonrakı dövrü əhatə edən fondunda Azneftkomun yaradılması və neft sənayesinin milliləşdirilməsi haqqında dekret, Azneft sisteminin 1921-1935-ci illərdə baş vermiş dəyişiklikləri əks etdirən çoxsaylı sənədlər, o cümlə-

lədən Azneftin təsərrüfatı sahəsində fəaliyyətə keçməsi haqqında əmrlər və təlimatlar və s. saxlanılır.

Arxivdə Azərbaycanın Xanlar, Qazax, Tovuz, Ağstafa, Şəmkir rayonları ərazisində 1919-1941-ci illərdə məskunlaşmış alman koloniyaları haqqında çoxlu materiallar toplanmışdır. Həmin materiallarda söhbət almanların iqtisadi-mədəni həyat tərzindən gedir. La-

kin Azərbaycan xalqının ikinci Dünya müharibəsi illərdə misilsiz qəhrəmanlıqları, neft hasilatında yeni qazma üsullarının təbii edilməsi, dənizdə neft hasilatı, neft emalı və neft-kimya zavodlarında yeni emal məhsullarının istehsalı, Azərbaycan neftçilərinin yeni ixtiraları, onların dünyəvi səviyyəsində tanınmış olmaları, simpozium və konfranslardakı çıxışları, sahe-hemkarlar ittifaqlarının düşmən

hücumlarının qarşısını almaq üçün səfərbər edilməsi haqqında arayışlar, hərbi dövrün tələblərinə müvafiq olaraq neft sənayesinin yenidən qurulması, Azneftkombinat rəisinin tank istehsalı üçün vəsait toplanması haqqında əmr, 1941-ci il üçün tapşırıqların yerinə yetirilməsi haqqında arayış, L.Şmidt adına (hazırkı Səttarxan adına) zavodun işə salınması, yeni, mürəkkəb neft avadanlığının istehsal edilməsi, hospitalara hamillik edilməsi haqqında materiallar da toplanmışdır.

Dövlət arxivində respublikanın kənd təsərrüfatı, sovxozların, xalq komissarlıqlarının (nazirliklərin) fəaliyyəti, meşə təsərrüfatı tədarükləri, su təsərrüfatının idarə edilməsi, qəza sovetlərinin icra komitələrinin torpaq şöbələrinin, pambıq ittifaqı təsərrüfatının, kredit və kənd təsərrüfatı kooperasiyaları və bir çox başqaları haqqında sənədlər saxlanılır. Yol və rabitə komissarlıqları, Azərbaycan Dəmir Yol İdarəsi, Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi və Hava Donanması İdarəsinin fondlarında respublikada nəqliyyat və rabitənin inkişaf etdirilməsinə dair müxtəlif məlumatlar saxlanılır.

Arxivdə adlarını Azərbaycanın şanlı tarixinə yazmış ayrı-ayrı görkəmli şəxsiyyətlərə həsr edilmiş fondlar da vardır. Onların arasında Sovet İttifaqı qəhrəmanları M.Bağirov, A.Vəzirov, H.Hüseynov, A.Quliyev,

Emin SƏRDAROV,
Azərbaycan Respublikası
Dövlət Arxivinin direktoru.

ından biri bəyan edirdi ki, Azərbaycan Respublikasının bütün hüquqi və fiziki şəxsləri dövlət arxivlərində saxlanılan sənədlərdən istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu zaman təbii ki, Dövlət arxiv fondunun sənədlərindən istifadə edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edildi. Eyni zamanda qeyri-dövlət arxiv fondlarının sənədləri ancaq onların mülkiyyətçilərinin icazəsi ilə istifadə edə bilər.

Məlumdur ki, SSRİ-nin dağılması və Ermənistanın ərazilərini işğalı Azərbaycanda arxiv işinə də öz təsirini göstərdi. Həmin illərdə problemlər çox idi, lakin ölkə hökumətinin belə bir mühüm amili yaddan çıxarmaması yüksək məmnunluq hissi yaradır. Yeri gəlmişkən, qeyd etmək lazımdır ki, dövlət arxivləri üçün binanın tikilməsi uzun illər təxirə salınmış, əlavə sahələrin olmaması isə saxlanma üçün daxil olan yeni-yeni sənədlərin qəbulu üçün əngəllər yaradırdı. Bu məsələdə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin "Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 2 dekabr 2002-ci ildə imzaladığı sərəncamı müstəsna rol oynadı. Dövlət arxivlərində saxlanılan sənədlərin daha faydalı və hərtərəfli istifadə edilməsi üçün, bilavasitə Milli Arxiv İdarəsinin rəhbərliyi ilə axtarış sistemi yaradıldı ki, buraya siyahılar, arxiv kitablarının məlumatları, nəticələr, kartotekalar və digər uçot sənədləri daxil edildi.

Prezident İlham Əliyevin qayğısı sayəsində 2009-cu ildə Milli Arxiv İdarəsi və dövlət arxivləri üçün yeni bina tikildi və müasir avadanlıqlarla təchiz edildi. Hazırda işi sərəfati xeyli yaxşılaşdırılmışdır.

Dövlət Arxivini öz vətəndaşlarımızın, eləcə də əvvəllər bizim respublikada yaşamış və sonradan xaricə köçmüş şəxslərin işi təcrübəsi və onların digər sosial-hüquqi xarakterli sənədlərə təmin edilməsi istiqamətində böyük işlər görür. Bizim arxivin əməkdaşları tədqiqatçıları zəruri olan sənədləşmə ilə təmin etmələri ilə yanaşı, özləri də sərğilərin təşkil edilməsində fəal iştirak edir, fondda olan materialların dövrü mətbuatda, radio və televiziya proqramlarında yayımlanması üçün təqdim edirlər. Milli Arxiv İdarəsi və dövlət arxivləri həm müstəqil olaraq, həm də elmi-tədqiqat müəssisələri ilə birlikdə arxivlərdə saxlanılan qiymətli materiallar əsasında məcmular hazırlayırlar və nəşr edirlər. Bu, Dövlət Arxivini və onun 15 filialının kollektivi tərəfindən yerinə yetirilən mühüm işlərin ancaq görünən tərəfidir.

Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev arxiv xidməti sahəsinə daim yüksək diqqət yetirir. Biz bu sahənin işçiləri çox istərdik ki, bu böyük inkişaf dövrünü nəzərə alaraq peşə bayramı günü müəyyən olunsun. Bu, biz arxiv işçilərinə yeni bir töhfə olardı.

Yekunda ölkə arxivlərinin bütün əməkdaşlarını Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivinin 85-ci ildönümü münasibətilə təbrik edir və onlara fəaliyyətlərində yeni-yeni uğurlar arzulayıram.

lamışdır.

Göstərilən dekretə müvafiq olaraq Azərbaycanda keçmişdə və dekretin verilməsi zamanında fəaliyyətdə olan müəssisə və təşkilatların arxivləri Vahid dövlət arxiv fonduna daxil edilməli, kargüzərliqdan keçmiş işlər isə Mərkəzi dövlət arxivinə təqdim edilməli idi. Azərbaycan SSR Mərkəzi dövlət arxivini öz fəaliyyətinə 1921-ci ilin yanvarından başlamaqla Qafqazda ilk dövlət arxivini olmuşdur.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərində respublika arxivçiləri çar hakimiyyəti orqanlarının, Bakı və Yelizavetpol quberniyaları idarələrinin, Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən özəl şirkətlərin, ictimai təşkilatların, o cümlədən 1918-1920-ci illərdə yaradılmış ilk müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətinin fəaliyyətləri haqqında sənədlərin toplanması və qaydaya salınmasını həyata keçirirdilər.

1922-ci ilin avqustunda Mərkəzi dövlət arxivinə rəhbərlik bilavasitə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin (MİK) Rəyasət Heyətinə tapşırılır ki, bu, arxiv orqanlarının nüfuz və rolunun yüksəlməsinə stimül verir. 20-ci illərdə, həmçinin respublikanın regionlarında da arxiv təşkilatları yaradılır. 13 dekabr 1925-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında Mərkəzi arxiv yaradılır, 1928-ci ildən isə Azərbaycanın qəzalarda da arxiv bürolarının yaradılmasına başlanılır.

1930-cu ildə arxivlərin fəaliyyət dairəsi genişləndirilir və onların işinin canlanması üçün Azərbaycan SSR MİK Rəyasət Heyəti tərəfindən Respublika mərkəzi arxivinin yaradılması qərarı qəbul edilir və onun Əsasnaməsi təsdiq olunur. Həmin Əsasnaməyə müvafiq olaraq Mərkəzi arxiv idarəsinə təkcə sənədlərin dəstlənməsi, sistemləşdirilməsi və saxlanması deyil, həm də arxiv sənədlərindən elmi-tədqiqat çağırışlarında siyasi, xalq təsərrüfatı və mədəniyyət-tikinti işlərində yardımçı olmaq məqsədi ilə istifadə edilməsinin təşkil olunması tapşırıldı. Azərbaycan SSR MİK Rəyasət Heyətinin 19 aprel 1930-cu il tarixli qərarı ilə Mərkəzi arxivinin bazasında iki mərkəzi dövlət arxivini:

daşlığının bərqərar olması, Bakıda Dövlət Universitetinin təsis edilməsi, Şuşada pulsuz xəstəxananın açılması, epidemiyaya qarşı mübarizə və qaçqınlara tibbi yardımın göstərilməsi üçün dəstələrin təşkilatı, Azərbaycan Respublikasının Qərbi Avropa, Amerika, Almaniya və Sovet Rusiyasında diplomatik nümayəndəliklərinin yaradılması haqqında olan sənədlər.

